

SPLOŠEN OPIS

OSREDNJE

POSavska Slovenija

UVOD

Dolenjska je splošno znano pokrajinsko ime, saj označuje kraje tja do Ljubljane, mestnega središča Slovenije, in po odlični vlogi v slovenskem kulturnem razvoju. Temelj imena Dolenjska je v razlikovanju med višje in nižje ležečim področjem savskega porečja.

Temeljni del Dolenjske je Krška kotlina, ki pa ne leži v središču Dolenjske, saj pomeni pokrajina ob Temenici, zgornji Krki ter zgornji Mirni osrednji Dolenjski predel. Nekaj časa je glavni del Dolenjskega pripadal Savinjski krajini, saj je njena zahadna meja potekala od Save ob ustju Ljubljanice proti jugu, pa po južnozahodnih obronkih Grosupeljske kotline in zahodnem robu Suhe Krajine ter končno na Gorjancih. Po notranji strukturi ozemlja, po oroplastični razvirstitvi pogorij in dolin, po geomorfoloških svojstvih površja je Dolenjska zanimiva pokrajina. Predvsem je zanjo značilen stik med alpsko in dinarsko zgradbo. Severnovzhodni del pripada še Posavskemu hribovju, kjer se gorski hrbti in doline vlečejo v smeri V ~ Z, zavijajoč v spodnjem delu v pravec SSV ~ JJZ, kakor vidimo najlepše v obrisih Krške kotline ter Gorjancev. Južnozahodni del Dolenjskega pa pripada dinarskemu področju in v njem so površinske oblike razvrščene v pravcu SZ ~ JV, kakor nam jih vidno kažeta dolini Temenice ter zgornje Krke. Medtem ko so v dolenjskem področju Posavskega hribovja poleg apniških obilo zastopane tudi vododržne hribine, prevladuje v dinarskem območju apnenec z dolomitom skoraj popolnoma in tu so se spričo tega razvili kraški pojavi. Pokrajina ob Temenici, Šentviška in Grosupeljska kotlina ter planote okrog Višnje gore pripadajo že Dolenjskemu krasu dinarske zgradbe in prav tako vse ozemlje proti zahodu. Železnica iz Ljubljane do Novega mesta teče še povsem obsegu po kraških tleh, toda tik ob vzhodnem robu Dolenjskega krasa. Takoj ko se vzpnemo z Barja, se nam pokaže tik za progo na levi majhna, a tipična ponikva. Za Grosupljem pod Boštanjem leži tipično Radensko kraško polje. Potoki okrog Šentvida pri Stični ginejo v tla kot tipične ponikalnice. Pod Trebnjim so velike ponikve Temenice, ki pronica pod Mirno pečjo nedaleč od Novega mesta v drugo ter prihaja kot Prečna zopet na dan. Posebno zanimiva je dolina Temenice, v kateri se skoraj pravokotno stikata obe zgradbeni smeri, alpska in dinarska.

Medtem, ko se nahajajo planote tam povprečno v višinah okrog 800 m, jih vidimo na Dolenjskem precej nižje, in sicer na SZ od črte Stična-izvir Krke v višinah okoli 600-650 m, a na V in JV okoli 500-550 m visoko. V skladu s temi dejstvi se je na Dolenjskem izoblikovalo površje z mnogo manjšimi višinami, tako absolutnimi kot relativnimi, ter z manjšimi strminami, tako je ravnih tal izredno malo. Za Dolenjsko zaradi tega značilni pretežno položni hribi, zmerne ali majhne vzpetine in nizke zelo na široko zaobljene ter položne gorice, ki nas pozdravljajo na vsej vožnji od Ljubljane do Gorjancev, posebej v Grosupeljski in Šentviški kotlini, pa ob Temenici in Novomeški kotlini, kakor tudi ob njenem robu in ob Mirenski dolini. V mnogih področjih, zlasti v nižje ležečih, je bilo zakrasevanje zelo malo učinkovito, in enake gorice opazujemo v ozemlju, kjer je prevladoval podzemski odtok kot v vododržnih plasteh. Spominjajo nas na gorice panonskega obrobja, toda sestojijo iz trdnih hribin in prekrite so po velikem delu z obilno rdečo ali rdečkasto rjavo prstjo.

Mirenska dolina s Krškim hribovjem je tipičen dolenski svet, po značilnem površju in demogeografski strukturi. Edini obsežnejši predel Dolenjske je v Krški kotlini, ki je vsekakor njen osnovni del, zagrajen z Gorjanci, a na južni strani ob Savi, odprt v hrvaško Posavje ter v panonsko področje. S Krško kotlino pripada Dolenjska še panonskemu obrobju in od tod prihajajo vanj še krepki podnebni vplivi, kar Dolenjski omogoča vinogradništvo. Saj spada spodnja Dolenjska s svojimi goricami na JV k najbolj znamenitimi slovenskim vinorodnim področjem.

V južnem delu ustvarjajo kraška geomorfološka ter hidrografska svojstva razlike med Suho krajino in vzhodnim Dolenjskim, a kraška in sploh reliefna skupnost veže v mnogočem Suho krajino preko Dobrega polja na Raški predel v Laščah, a čez področje v povirju Krke na Grosupeljsko pokrajino. Na Dolenjskem se je razvila močna etnografska in demografska enota v slovenski skupnosti, tudi na kulturnem področju se je zelo krepko uveljavila.

KRŠKA KOTLINA

Njena dolžina meri 65 km (od kolena Krke pri Toplicah do vijuge Sotle pod Bizeljskim), to je ravno toliko kot Ljubljanska kotlina, v širino pa 10-14 km.

Na zahodni ter južni strani pripada obod Krške kotline dinarskemu področju in dinarske planote se dvigajo neposredno ob njej, a na njih visoki hrbti in vrhovi z višinami čez 1000 m, pa celo do 1100 m še čez (Rog 1100 m, Trdinov vrh-Sv. Gera 1181 m). Končno pripada Krška kotlina do neke mere še panonskemu obrobju. Njen vzhodni konec je odprt na panonsko stran. Tu nekaj pomenijo pregrade le nizke mladoterciarnе gorice na levi strani spodnje Sotle. Preko njih je širok stik s hrvaškim Zagorjem, a še lažji je prehod ob Savi po 3-4 km široki ravnini v hrvaško Posavje.

Da smo tu v mejnem področju med alpskim in dinarskim predelom, odseva tudi iz obrisov Krške kotline, ki je tipična tektonska udornina. Ugreznila se je ob prelomnicah, tako alpskih kot dinarskih, ki se tako v dnu kot v obrobju, pa tudi sosedstvu uveljavljajo, križajoč se. Ugrez ob prelomih, potekajoč premo, toda v pravokotno križajočih smereh, je ustvaril kotlini pravokotno obliko. Toda ni enotna, niti po nastanku niti po svojstvih površja. V srednjem in vzhodnem delu se je udor izvršil krepkeje, da je udornino zalilo miocensko morje od vzhodne strani, toda zahodni del je tudi po udoru v znatnejši višini, da ga morje ni moglo doseči.

Po dolgem po kotlini teče reka Krka, tako da je srednji zlasti zahodni del njene kotline videti tako kot široka rečna dolina. Na vsej dolgi južno vzhodni strani se vzdigujejo Gorjanci s precej strmimi in nerazgibanimi ter ne razčlenjenimi pobočji. Podoba je, da je reka Krka kot pretežno kraška reka dovajala razmeroma malo drobirja. Velik del svoje vode dobiva Krka podzemsko, po kraških izvirih, v kotlini ob Rogu in Gorjancih.

NOVOMEŠKA KOTLINA

Južnozahodno tretjino Krške kotline imenujemo Novomeška kotlina. Gruda Novomeške kotline je morda začela sredi splošnega dviganja zaostajati šele od spodnjega pliocena dalje, torej šele po veliki vravnavi, ki ji pripadajo široke planote v okolici. Pri zaostajanju gruda ni ostala v prvotni legi vzporedna, ampak se je pri tem nagnila proti SZ tja do roba, ki poteka pod Ajdovsko goro pri Straži ter Trško goro. Tako si lahko razlagamo dejstvo, da teče Krka od kolena pod Sotesko pa še nekaj čez Kronovo tesno ob severnem robu kotline. V Novomeški kotlini sestojijo tla v vsem obsegu iz mezozojskih apnencev in dolomitov. Z obilico potokov in njihovih pritokov je vsa kotlina razrezana zelo enakomerno na dolge, ploščate, prijetno položne hrbte, kakor jih lahko opazujemo na cesti od Novega mesta do Šentjerneja, ali pa celo na obilico gričev, položno se vzpenjajočih med dolinami v zmerne višine, završenih v skoraj ravno ali vsaj v prostorne na lahko zaokrožene kope. Okoli Novega mesta, ob Težki vodi, pa okrog Brusnic se nahajajo najboljši primeri tega tipa, ki je poglavitna morfološka značilnost te pokrajine. Prav lepo se vidi, kako se nam v teh terasah, ploščatih kopah in zravnanih vrhovih ter hrbtih predstavljajo členi nekdanjih širokih rečnih teras, ki jih je izdelala Krka s svojimi pritoki v pliocenski dobi.

Pri Novem mestu je dolina ob Krki najširša in nizke gorice so tu razprostrte posebno na široko tako na levo kot na desno stran reke. Za moderno urbano vlogo je dobilo Novo mesto pogoje razmeroma pozno. Železnico so sem speljali šele leta 1893, naprej skozi Belo krajino do Karlovca so progo speljali šele leta 1914.

SUHA KRAJINA

Že ob spodnji Temenici, v južnem delu Šentviške kotline ter pod Stično se začnejo uveljavljati kraški pojavi. Proti zahodu od tod so prevladovala popolnoma. Vsa voda gine v tla, nobenega potoka ni na površju, pomankanje vode je splošno, kar pomeni za človeka najbolj viden, v njegovem gospodarstvu najbolj učinkovit pojav. Zato se je tu v živi govorici uveljavila ljudska označba Suha krajina za predel na obeh straneh zgornje Krke. Suha krajina pripada še Dolenjskemu področju, v katerem je bilo dviganje v dobah po glavni pliocenski vravnavi razmeroma malo intenzivno, tudi tu se ostanki glavnega pliocenskega ravnika nahajajo v višinah 500 in 600 m. Na levi strani Krke v Ajdovski planoti jih vidimo v višinah 500-550 m, najvišje na skrajnem jugu, kjer dosega tik nad Stražo in Sotesko v Plešivici še 590 m in v Srobotniku celo 597 m. Planota Trebni vrh dosega še 581 m, a v Kremenjaku ostanejo najvišje kope med 500 in 575 m. Toda tu se pokaže, da je Suha krajina v eperigenetskem pogledu že mejno območje. Zakaj na J strani se tik ob njej dviga Rog v višinah med 800 in 900 m, ob tektonski črti S-J. A SZ konec Suhe krajine se onstran črte Žvirče-Ambrus-Globoko vzpne znatno visoko, v Korinjski planoti 640-690 m, a največ v Planskem vrhu 773 m.

BELA KRAJINA

Bela krajina je prostran ravnik. Če gledamo nanjo od daleč, postavimo z višin nad Semičem, z Gorjancev ali z Mirne gore, imamo vtis, da se razprostira pod nami široka ravan, le malo vzvalovljena po posameznih delih, z redkimi višjimi brdi.

Ravnik Bele krajine sega do Gorjancev, ki se vlečejo s svojim zahodnim podaljškom do orografskega kota pri Semiču, a na zahodu do južnega podaljška Roga, do Poljanske gore. Gorjanci se dvigajo nad Belo krajino premočrtnem robu, potekajočem od SV proti JZ, to je v smeri, ki ima v tektoniki vzhodne Dolenjske tako važno vlogo. Zahodni rob od Semiča do Tanče gore poteka ob podaljšku Roga, v smeri S-J, ki smo jo spoznali že v tektonski in orografski usmerjenosti tako v Suhi krajini kot na Kočevskem.

V Beli krajini smo v obrobju panonskega podnebnega vpliva. Toda od vseh slovenskih subpanonskih območij smo tukaj v najbolj omiljenem. Predvsem se Bela krajina nahaja v zelo majhni nadmorski višini, kar na splošno povzroča, da so temperature tako poleti kot pozimi precej visoke. Ker pa je Bela krajina že povsem v zatišni strani dinarskih planot, je padavin tu nekoliko manj. Značilno pa je, da je tu, na robu Panonske kotline, tudi toča pogost pojav.

Severni gorski rob Bele krajine ima za vinogradništvo še ugodnejše pogoje. Obdelano ter poseljeno področje, ni enakomerno razporejeno po Beli krajini. Najbolj naseljen in opremljen z njivami in travniki je najnižji osrednji pas, ki spremlja globoko vrezani dol Lahinje, tu stojita tudi Črnomelj in Gradac.

POVZETEK

Srednja Dolenjska, to je tisti svet, ki ga imamo ponavadi v mislih, kadar govorimo o prijaznih dolenjskih hribčkih in goricah, o dolenjskem gričevju in po njem razsejanih vasicah in vinogradih, položenih v pobočjih, z veselimi in živahnimi Dolenjci. Razlikovati moramo v njej posamezne dele, ki jo sestavljajo. Prava srednja Dolenjska, ta je ob zgornji Temenici, pa pokrajina okrog Šentviške kotline ter Stiškega kota. Podobna ali celo enaka je pokrajina Mirenske doline, posebno v zgornjem in srednjem delu. Osrednja pokrajina je vsekakor nizek svet v kotlini Mirne ter v njenem zahodnem sosedstvu; najtipičneje in najlepše je razvit ta pokrajinski tip od Stične tja do Tržišča pod Mokronogom in mimo Trebnjega na jugovzhod. To nizko gričevje, kjer v tako obilni meri leži na površini živordeča prst, je obdano okrog in okrog s pasovi nekoliko višjega sveta, s hribi, ki v njih prav tako prevladujejo oble oblike. Ta pokrajina je enotna najbolj po svojem reliefu, po značaju svojega površja; je pa enotna tudi po zgradbi, saj pripada še predalpskemu sistemu, le v obrobju na skrajnem zahodu se uveljevlja že prehod v dinarsko zgradbo. Vodni odtok ne kaže enotnosti, saj znaten del na SZ po Višnjanskem potoku odmaka še neposredno v Krko, medtem ko ji v manjšem obsegu oddaja vodo po podzemskem potu v Šentviški kotlini, tam kjer dosega rob Suhe krajine. V srednjem delu se voda pretaka v Temenico. Poglavitni del vode zbira in odvaja Mirna; njenem porečju pa je nekdanj pripadala tudi zgornja Temenica s potoki tja do Stične in Višnje gore. Z nekdanjo hidrografske enotnostjo je bila zvezana skupna in enaka morfogeneza in v teh razvojnih dejstvih je utemeljena sedanja enotnost površinske zgradbe, ki je tako očitna, da jo opazi popotnik že na prvi pogled. Če se peljemo z vlakom od Ivančne Gorice do Mirne, smo prešli iz povodja Višnjanskega potoka v porečje potočkov, ki pronicajo v mali Šentviški kotlinici, potem v porečje Temenice ter od nje dalje v Mirno, ne da bi se ves čas le enkrat spustili skozi predor. To je dediščina po nekdanji hidrografski ter morfogenetski enotnosti, ki je ustvarila enoten relief, takorekoč ob vsakem pogledu se nam vzbuja vtis, da smo v širokem starem podolju.